

Тетяна НАУМОВА,

orcid.org/0000-0002-3737-0975

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та слов'янської філології
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
(Маріуполь, Донецька область, Україна) *filologtn@htmail.com*

Наталія ПІВЕНЬ,

orcid.org/0000-0002-6528-592X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та слов'янської філології
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
(Маріуполь, Донецька область, Україна) *piven_n_m@pstu.edu*

«ПОКУСИТИСЯ НА ГУМОРИСТИЧНО-САТИРИЧНУ ПОЕМУ» (ГУМОР І САТИРА В. САМІЙЛЕНКА В «ПІСНІ ПРО ВІЩОГО ВАСИЛЯ»)

У статті порівнюється оригінальний текст поеми О. Пушкіна «Песнь о вещем Олеге» та її травестійна переробка пера Володимира Самійленка «Пісня про віщого Василя». Ім'я В. Самійленка як поета, а тим більше як перекладача не перебувало в активному полі зору дослідників. З'ясовано, що нечисленні дослідження його літературних здобутків, а також поодинокі розвідки, які аналізують мову його творів, не відображають повноти мовно-літературного таланту письменника. Серед досліджень мовотворчості В. Самійленка у центрі уваги науковців перебували мовностилістичні аспекти засобів творення гумору та сатири. Наразі маємо не досить наукових студій, які розглядають постать В. Самійленка як перекладача.

Творча спадщина поета вирізняється розмаїттям жанрів, серед яких окреме місце належить сатурі. Його літературна практика засвідчує сатиричні переробки й переспіви творів О. Пушкіна, М. Лермонтова. Саме на бурлескно-травестійній переробці пушкінської «Пісні про віщого Олега» зосереджено увагу дослідження. Фактуальний матеріал взято з оригінальних текстів О. Пушкіна, В. Самійленка. Особливості й класифікація виокремлених мовних елементів мотивували до застосування методів компонентного та контекстуального аналізу.

Зосереджено увагу на мовностилістичних особливостях травестійної переробки «Пісні про віщого Василя», що паралельно підлягають аналізу поряд із оригінальним твором О. Пушкіна. З тексту сатиричного вірша виокремлено лексичні та лексико-фразеологічні компоненти, які є знаковими для реалізації авторського задуму: лексеми суб'єктивної оцінки, стилістично навантажені дієслова руху, елементи книжного й народно-побутового мовлення, епітети оцінної семантики, авторські перифрази, метафори тощо.

У статті підкреслено, що В. Самійленко як художник слова майстерно володів живою розмовною мовою, багатою різними засобами творення сатирично-гумористичного ефекту, вдало використав і травестійно переробив сюжет пушкінської балади, що стало яскравим відтворенням історично-суспільного й культурного колориту епохи.

Ключові слова: гумор, сатира, мовні засоби, лексема, фразеологізм, експресивність, контекст, семантика.

Tetiana NAUMOVA,

orcid.org/0000-0002-3737-0975

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Slavic Philology
Pryazovskyi State Technical University
(Mariupol, Donetsk region, Ukraine) *filologtn@htmail.com*

Natalia PIVEN,

orcid.org/0000-0002-6528-592X

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Slavic Philology
Pryazovskyi State Technical University
(Mariupol, Donetsk region, Ukraine) *piven_n_m@pstu.edu*

“TURN TO A SATIRICAL AND HUMOROUS POEM” (HUMOR AND SATIRE OF V. SAMYLENKO IN “SONG ABOUT THE PROPHETIC BASIL”)

The article compares the original text of O. Pushkin's poem Song about the Prophetic Oleg and its travesty adaptation of Vladimir Samylenko's work Song about the Prophetic Basil. V. Samylenko's name as a poet, and even more so as a translator, was not in the researchers' active field of view. It was found that the few studies of the poet's literary achievements, as well as individual investigations which analyze the language of his works, do not reflect the fullness of the writer's linguistic and literary talent. Among the studies of V. Samylenko's language creation, the focus of scholars was on the linguistic and stylistic aspects of the means of creating humor and satire. Currently, we do not have enough scientific studies that consider the figure of V. Samylenko as a translator.

The poet's creative heritage is characterized by a variety of genres, among which a special place belongs to satire. His literary practice testifies satirical adaptations and resings of works by O. Pushkin and M. Lermontov. It is on the exactly burlesque-travesty adaptation of Pushkin's Song about the Prophetic Oleg that the study is focused. The actual material is taken from the original texts of O. Pushkin, V. Samylenko.

Peculiarities and classification of emphasized linguistic elements motivated the use of methods of component and contextual analysis. The focus is on the linguistic and stylistic features of the travesty adaptation of Song about the Prophetic Basil, which are subject to parallel analysis along with the original work of Alexander Pushkin. Lexical and phraseological components are distinguished from the text of the satirical poem, which are significant for the realization of the author's idea: lexemes of subjective assessment, stylistically loaded verbs of movement, elements of book and folk speech, epithets of evaluative semantics, author's paraphrases, metaphors, etc.

Thus, the article emphasizes that Volodymyr Samylenko, as an artist of words, mastered the living spoken language, rich in various means of creating satirical and humorous effect, successfully used and travesty reworked the plot of Pushkin's ballad, which became a vivid reproduction of historical, social and cultural colour of the epoch.

Key words: humor, satire, language means, lexeme, phraseological unit, expressiveness, context, semantics.

Постановка проблеми. Літературний доробок Володимира Самійленка заслуговує на увагу дослідників не тільки літератури, а й мови як об'єкт літературознавчого, власне компаративістичного дослідження в контексті міжлітературних зв'язків. Ще І. Франко радив В. Самійленкові «покуситися ... на гумористично-сатиричну поему ... щось вроді іспанського Дон-Кіхота» (Франко, 1982, Т. 37: 203), бо усвідомлював важливість інонаціонального твору як стимулу для розвитку художнього перекладу і як фактору оновлення жанрового потенціалу українського письменства.

Літературна спадщина В. Самійленка містить широке розмаїття жанрів, серед яких окреме місце належить сатирі. Мовотворчість митця засвідчує сатиричні переробки й переспіви творів О. Пушкіна, М. Лермонтова. Саме на бурлескно-травестійній переробці пушкінської «Пісні про віщого Олега» ми й зосередимо увагу.

Аналіз досліджень. Мовотворчість В. Самійленка нечасто потрапляла в коло активних досліджень сучасних лінгвістів та інтерпретаторів текстів, хоча серед українських митців слова він був помітною постаттю наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Здебільшого постать Самійленка-письменника розглядалася під кутом зору літературних здобутків і певного впливу на формування літературних процесів.

Першим звернув увагу на молодого й талановитого поета І. Франко у своїй невеликій статті «Володимир Самійленко. Проба характеристики» (1907), де автор подав не лише психологічний

аналіз творчості поета, а й провів паралелі між образом ліричного героя і людськими якостями В. Самійленка. Й надалі І. Франко жваво цікавився доробком сатирика.

Перший огляд життєпису й творчого шляху поета опублікувала у збірнику «За сто літ» О. Тулуб у 1928 році. Також маємо ґрунтовне дослідження О. Бабишкіна «Володимир Самійленко (1864-1925): літературно-критичний нарис» (1963), у якому досліджується творчість В. Самійленка як літератора. М. Гончарук досліджував творчість В. Самійленка у площині української сатири та гумору періоду революції 1905-1907 років (1966). У контексті розвитку української публіцистики ХІХ ст. проведено дослідження О. Старостою сатиричних творів В. Самійленка (2018).

Також маємо нечисленні розвідки щодо перекладацького доробку поета: «Володимир Самійленко-перекладач: спроба деконструкції міфу» (Стріха, 2016), індивідуально-авторського стилю (Бикова, 1998), виявлення національної ідеї у літературній спадщині Самійленка (Мартинюк, 2000), а також власне поетичного світу поета (Малахова, 2007). Попри те, що поетична мовотворчість українських літераторів активно досліджувалася на теренах вітчизняної науки (праці Д. Баранника, С. Бибик, С. Ермоленко, А. Загнітка, Н. Сологуб, Л. Ставицької), естетична місткість художнього слова В. Самійленка досі досліджена не досить.

Мета статті. «Перелицьована» В. Самійленком пафосна історична балада О. Пушкіна «Пісня про віщого Олега» (Пушкін, 2012) знайшла свою

сатирично-гумористичну форму у вірші «Пісня про віщого Василя». Дотепний гумор і дошкульна сатира втілилися в мовній канві Самійленкової трагедії. Саме аналіз виокремлених із тексту поезії мовних засобів вираження сатиричної та гумористичної експресії є метою запропонованої розвідки.

Виклад основного матеріалу. Вдала переробка В. Самійленком пушкінської «Пісні про віщого Олега» знайшла своє вираження в трагедії «Пісня про віщого Василя». В. Самійленко завжди вмів використовувати багатства української мови, тому його сатира зростала насамперед на вітчизняному ґрунті, живилася народним дотепом і гумором.

Народившись у Сорочинцях під Полтавою, В. Самійленко повністю успадкував бурлескні традиції свого співвітчизника І. Котляревського. Наслідуючи традиції видатного попередника, Самійленко взявся за «перелицювання» одного з найвідоміших російських віршів – історичної балади Пушкіна «Песнь о вешем Олеге». Попри всю «флегматичність і неквапливість своєї вдачі», про яку критично висловлювався М. Рильський, В. Самійленко перевтілювався у яскравого дотепника, коли йшлося про гостру реакцію на важливі суспільно-політичні події. Самійленко зберіг ритмомелодію оригінального вірша, його строфічну будову, а його бурлеск часто переростав у їдку, образливу сатиру: [...] *лаштується віщий Василь; [...] Схопив олівець і в цензуру біжить, / Од гніву засапавсь і страшно харчить* (Самійленко, 1992).

Навіть побіжне порівняння з пушкінським текстом дає підстави стверджувати, що Самійленко намагався украй знизити пафосність своїх рядків. Якщо Олег – рос. *Князь по полю едет на верном коне*, то Василь – *засапавсь і страшно харчить*; в Олега – рос. *светлое чело*, у Василя – *бридке чело*; для Олега рос. *«Победой прославлено имя твое»*, для Василя – *«несуть / Хаптурів усяких багато»*. Лексема *хаптура* додатково звертає увагу читача на проблему корупції в українському суспільстві початку ХХ ст.: *хаптура* від *хавтур*, *хавтура*: 1. Побори натурою, яке брало духівництво. 2. Хабар (Словник, 2001: 1337).

Побудовані у глумливому тоні діалоги цензора й циганки, цензора і писарів і монологи самого цензора роблять із Василя людське посміховисько. Якщо в Пушкіна твір написано з піднесеністю, то Самійленко усіма засобами намагається знизити дію до буденності: пор., *віщун, кудесник* – звичайна *циганка*, *кінь* – цензорський *олівець*, *гадюка* – цензорський *яд*. Олег робить відважні вчинки, Василь же воює з українським

письменством; Олег гине від гадюки, Василь – від пари отрутої, наслідку його цензорства.

Реальне й уявне, побутове й піднесене, а також введення в «Пісню про віщого Василя» олюдневого образу олівця – товариша, друга, вірного брата цензора – роблять цей твір водночас комічним і сатиричним. Значне стилістичне навантаження лягає на слово *черкати*, що в різних формах часто використовується у вірші для змалювання діяльності Василя: *буде черкати, черка, черкав би, черкають, черкав* тощо. Таке часте вживання лексеми *черкати* створює в уяві образ цензора-завзятця, залятого ворога українських письменників і сім'ї газетярів.

Посилена експресивна динамічність передається дієсловами руху та мовлення, здебільшого формами доконаного виду, часто синонімічними: *біжить, дійшов, підбіг, шурхнув, прибіг, вступив; говорив, спитавсь, скажи, кликнув, прорече, мовив, скрикнув* і відповідними синтаксичними конструкціями: *Аж зирк – і побачив: приніс відкілясь / Нечистий до нього циганку* (Самійленко, 1992).

Комізм ситуації досягається поєднанням елементів книжного й народно-розмовного мовлення: *«Скажи мені правду, не бійся мене, / За се тобі буде лобзання смачне!»; «Циганці не страшно твого олівця, / Твого ж поцілунку не треба [...], / Бо звісна поганая вдача твоя / Поводиться з ними по-свинськи. / [...] Є в тебе незримий хранитель міцний»* (Самійленко, 1992).

У Пушкіна для Олега *«незримий хранитель могутьему дан»* (Пушкін, 2012). Самійленко також дає Василю *незримого хранителя міцного*, але попередньо чітко визначає, від чого саме має він охороняти: *нема тобі кари за вчинок бридкий* (Самійленко, 1992).

Важливу роль у розкритті сутності головного персонажа відіграють епітети експресивно-оцінної семантики. Їх можна поділити на кілька груп. Одні підкреслюють зовнішність і специфічні риси Василя: *бридке чело, поганая вдача, бридкий вчинок*. Для порівняння: у Пушкіна поетичний образ Олега також наділено лексемами оцінної семантики: *воитель, победитель, могущий, могучий* тощо. Лексеми другої групи показують ставлення Василя до українських письменників та їхнього доробку: *«хахлам» нерозумним, ворог обридливий, буйний стиль, нелюбії твори*. Інші ж свідчать про «великий» розум цензора, адже в його мовленні наявне *лобзання смачне, любим черканням*. На такому фоні комічно сприймаються епітети позитивної семантики: *віщий, наш славний Василь*.

Особливої виразності твору надають метафори: *доля людська сховалась у млі, тоді Василя*

обхопила журба. Але В. Самійленко ніби не вдовольняється використанням лише метафори, а підсилює, освіжає її епітетами, перифразами, порівняннями: *Тим часом з недогнликів цензорський яд / Гарячим стовпом піднімався; / Мов пара отрутна штрикнув його в ніс;/ Гуляє Василь з товариством своїм, / Черкають нелюбії твори, / Але з усіма не упоратись їм: / Вони напливають, як море* (Самійленко, 1992).

Неодноразово В. Самійленко звертається до могутніх животворних джерел. Мудрість фольклору у поєднанні з індивідуальною манерою викладу створює особливий колорит твору, збагачує його емоційно-експресивну канву. Щоб влучно висміяти лютого цензора, поет доречно вплітає фразеологізми, які мають у своєму значенні етнокультурну інформацію: до Василя «приніс відкілясь нечистий... циганку», а після її пророкування на нього «трясця напала» і він погрожує ворожці «побила б тебе коцюба», але врешті-решт Василя «вхопив біс».

Бурлескний тон розповіді, потреба про «високі» речі сказати «низькими» словами спонукали автора відшукувати лексеми суб'єктивної оцінки: *І бачать: у ямі в поміях лежить / Бідаха олівчик потлілий, / Свиня над ним рохка, ворухить черва, / І кухар помії на нього злива* (Самійленко, 1992). Вражає такий засіб виявлення символічної образності, як опозиція: *І твій олівець з магазину*

Пето / Не зна собі спину в сваволі: / Черка він усе; не напише нікто / Ні одного слова по волі (Самійленко, 1992).

Слід звернути увагу на те, що певні фрагменти оригінального тексту Самійленко просто перекладає з властивою йому майстерністю талановитого перекладача й сатирика-гумориста: *Как ныне собирается вещей Олег – Гей, нині лаштується віщий Василь; Олег усмехнувся – однако чело И взор омрачилися думой – Василь осмінувся, одначе поблід; Так вот где таилась погубель моя! Мне смертию кость угрожала! – Та ось моя смерть! Ну, від цього б навряд Я скорої смерті діждався!; Ковши круговые, запенясь, шипят На тризне плачевной Олега; Князь Игорь и Ольга на холме сидят – В світлиці цензурній коновки бряжчать На тризні сумній Василевій; Пан Ромер з Самійлом край столу сидять.*

Висновки. Використані художні виразові засоби у сполученні з емоційно-експресивною манерою викладу (вірш насичений, як і народні пісні, стилістично навантаженими вигуками, звертаннями, сполучниками, частками) сприяли створенню довершеного зразка сатиричного твору. Усі мовні засоби травестійної переробки пушкінського тексту влучно характеризують історичний, побутовий і культурний колорит українського суспільства кінця XIX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пушкин А. С. Песнь о вешнем Олеге. Москва : Стрекоза, 2012. 64 с.
2. Самійленко В. І. Україна: лірика, гумор і сатира, драми. Київ : Український письменник, 1991. 224 с.
3. Великий тлумачний словник української мови. Київ; Ірпін : ВТФ Перун, 2001. 1440 с.
4. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 37: Літературно-критичні праці (1906-1908). 670 с.

REFERENCES

1. Pushkin A. S. Pesn' o veshnem Olege [The Song of Wise Oleg]. Moskva : Strekoza. 2012. 64 p. [in Russian].
2. Samiilenko V. I. Ukraina: liryka, humor i satyra, dramy [Ukraine: lyrics, humor and satire, drama]. Kyiv : Ukrainskyi pysmennyk, 1991. 224 p. [in Ukrainian].
3. Velykyi tлумачnyi slovnyk ukrainskoi movy. [Large explanatory dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv; Irpin : VTF Perun, 2001. 1440 p. [in Ukrainian].
4. Franko I. Ya. Zibrannia tvoriv [Collection of works]: in 50 vol. Kyiv : Naukova dumka, 1982. Vol. 37: Literaturno-krytychni pratsi [Literary-critical works] (1906-1908). 670 p. [in Ukrainian].